

Руйнування повсякденності:

фоторепортаж з будинку на Гоголівській

Анастасія Рябчук

Анастасія Рябчук - докторантка Школи Високих Студій з Суспільних Наук у Парижі і старша викладачка кафедри соціології НаУКМА. Сфера наукових інтересів - бідність, бездомність і міська маргінальність, соціальна політика, якісні методи у соціологічних дослідженнях, соціологія П'єра Бурдьє.

На вулиці Гоголівській, в історичному центрі Києва, розташований аварійний будинок, де люди вимушені жити в комунальних квартирах, чекаючи на відселення вже більше двадцяти років¹. Це лише один з численних прикладів порушення базового права людини на житло. Декому з мешканців вдалося покинути цей дім, але ті, хто не має фінансової можливості знайти житло деінде, живуть тут і нині. Вони регулярно пишуть листи міській владі, ініціюють громадські слухання й акції протесту, але їхні вимоги лишаються без відповіді.

Фотограф Євгенія Белорусець понад три роки фотографувала мешканців цього будинку, їхній побут і відпочинок, інтер'єри їхніх квартир. Головна героїня фото-проекту померла через незадовільні житлові умови, інші мешканці й досі чекають змін. Дана стаття є спробою соціологічного аналізу цих фото – з особливою увагою до таких питань, як роль документальної фотографії, досвід проживання в аварійному будинку, функціонування житлового ринку і перспективи мобілізації для забезпечення адекватних житлових умов.

"Фотопроект Євгенії Белорусець "Будинок на вул. Гоголівській" отримав у цього року нагороду від газети Гардіан і британського Королівського фотографічного товариства"

Виклики для документальної фотографії

Пострадянські міста часто асоціюються з депресивними образами хрущовок і сірих панельних будинків, занедбаних історичних будівель і зруйнованої

інфраструктури. Деякі з житлових проблем, корінь яких криється ще у 1970-80х роках, аналізує Джон Сілінс (Sillince, 1990) у праці *Житлова політика у східній Європі та СРСР*. Грегори Андруш та ін. (Harloe et al., 1996) детально описують перехід пострадянських міст до капіталізму у колективній монографії *Міста після соціалізму*. Європейська федерація національних асоціацій, що працюють з бездомними, присвятила декілька звітів неадекватним житловим умовам як чиннику соціальної ексклюзії та бездомності у регіоні (FEANTSA 2004; 2008). Житлових проблем торкалися і численні дослідження бідності, проведені Світовим Банком та іншими міжнародними організаціями. Навіть ті західні автори, які дуже мало уваги приділяють пострадянському регіону, як, скажімо, Майк Девіс², пишуть, що тут «міський нетрі розростається чи не найшвидше у світі» і що «міський занепад відбувається такими ж шаленими темпами, що й зростання економічних нерівностей і обмеження соціальних гарантій» (Davis, 2006: 21).

Водночас ці численні звіти і понурі описи лишають поза увагою декілька важливих аспектів. По-перше, незадовільні житлові умови зазвичай пояснюють або як пережиток радянських часів (перенаселення, низька якість житла), або як побічний ефект перехідного періоду (швидкі зміни в законодавстві, низький рівень будівництва соціального житла у 1990-2000х роках). Таким чином, житлове питання постає як тимчасове явище, що його можна вирішити розумними стратегіями міського планування, і відсутні будь-які спроби проаналізувати внутрішню логіку

1 Будинок не підлягає реконструкції, тож єдиним виходом є знос будівлі й відселення мешканців.

2 Читайте рецензію на цю книгу в першому випуску журналу "Спільне" за 2010 рік.

функціонування житлового ринку в напівпериферійних капіталістичних країнах, до яких належить і Україна.

По-друге, відсутні описи буденного досвіду людей, котрі проживають у такому неадекватному житлі. Шокуючі історії часом потрапляють до ЗМІ (як приклад можна навести трагедію в Алчевську взимку 2006 року (Города и области Украины, 2010), коли понад сто тисяч людей опинилися без опалення, газу, електроенергії, водопостачання і каналізації у тридцятиградусний мороз), але про них швидко забувають. Як зазначає Бурдьє, професія журналіста вимагає зосередження на надзвичайному і драматичному, а «монотонне буденне життя у бідних міських кварталах нікому ні про що не говорить і нікого не цікавить»³ (Bourdieu, 1999: 19-21).

У мистецтві ця тема також лишається маргіальною – зображення соціальних проблем відкидається як старомодний «соцреалізм». Зокрема, соціально-критичні фотопроєкти, де фотографії називали б себе соціологами (як це робив Льюїс Хайн, чий фото експлуатації дитячої праці друкувалися на початку ХХ ст. в *The American journal of sociology*) або співпрацювали б із соціологами (як у дослідженні фотографом Доротеєю Ланге і соціологом Полом Тейлором (Lange and Taylor, 2000) становища селян-мігрантів у США за часів Великої депресії) – у пострадянських суспільствах є надзвичайно рідкісними.

До того ж для документальної фотографії, що торкається соціальних проблем, існують ризики поверхового прочитання: або фото сприймаються як занадто депресивні, з експлуатацією мізерабілістських тем (у цьому ключі критикували Джейкоба Рісса, котрий знімав нетрі Нью Йорка на початку ХХ ст. з популярних тоді позицій соціального реформізму⁴), або ж як занадто «красиві», з поверховим популістським прочитанням та естетизацією бідності у руслі прислів'я «бідність – не порок». Наприклад, Говард Бекер в есеї *Фотографія і соціологія* критикував світлини Брюса Девідсона з Гарлема за те, що вони опираються

3 Бурдьє додає: «Але навіть якби вони дійсно зацікавилися тим, що відбувається у цих районах, і дійсно хотіли це показати, ця робота виявилася б неймовірно важкою. Ніщо не є таким складним для відтворення, як реальність у всій своїй буденності. Флорбер захоплено казав, що для того, аби зобразити посередність, потрібно дуже багато тяжкої праці. Соціолог постійно стикається з цією проблемою: як зробити буденне екстраординарним і як показати, наскільки неймовірним воно є.»

4 Сюзан Зонтаг зображує Рісса сентиментальним і наївним, більше стурбованим своїм «кришталевим чистим сумлінням» аніж життям бідних, яких він фотографував. Навіть назва його праці «Як живе інша половина» на її думку вказує на дистанціювання як автора, так і читачів від суб'єкту дослідження (Sontag 1973: 43).

на банальні тези на кшталт «погляньте, як ці люди страждають» або «погляньте, які вони благородні, незважаючи на страждання»:

Не те, щоб ці твердження були неправдивими чи що з якоїсь причини їх не слід висловлювати. Але вони не є достатньо комплексними, щоб підтримати вагу справжнього дослідження суспільства, де все, без сумніву, набагато складніше. Власне, саме ці ускладнення і становлять величезний інтерес для розвитку соціологічного знання. (Becker, 1974: 11)

Відвідавши у 1955 році фотовиставку «Людський рід» (де через десять років після завершення Другої світової війни прославлялася єдність людського досвіду – народження, кохання, праці, смерті тощо), Ролан Барт виразив занепокоєння, що «усе, що ми тут бачимо – зміст і настрої фото, дискурс, що їх виправдовує – має на меті усунути з поля зору визначальну вагу Історії»:

Нас тримають на поверхні ідентичностей, а сентиментальність не дозволяє проникнути глибше, до тієї зони людської діяльності, де історичне відчуження запроваджує ті «відмінності», які ми тут назвемо просто «несправедливістю». Цей міф «становища людини» закорінений у древній містифікації, що полягає у представленні Природи під Історією. Будь-який класичний гуманізм постулює, що якщо ми трошки зітремо людську історію, відносність соціальних інститутів чи поверхове розмаїття кольорів шкіри, ми дуже швидко побачимо твердий камінь універсальної людської природи. Натомість прогресивний гуманізм повинен завжди пам'ятати про необхідність перевернення з ніг на голову цієї древньої позиції, постійно стирати природу, її «закони» і «обмеження», щоб віднайти під нею Історію і щоб саму Природу представити як історичну. (Barthes, 1972)

Тоді як «Людський рід» і безліч інших фотовиставок вдовольняються дією на емоційному рівні (прикладом художньої літератури з подібним ефектом є тексти Пауло Коельо), альтернативою видається пропозиція Бертольда Брехта «перетворити глядача у спостерігача», щоб «пробудити його здатність до дії, змусити його приймати рішення» (Brecht 1964: 37). Замість привілеювання виключно емоційної ідентифікації глядача з героями фотопроєкту, їхні унікальні людські риси необхідно розуміти як «тотальність усіх соціальних умов, прагнучи «цілком репрезентативного зображення світу»⁵.

5 Слова з коментаря Брехта до "Трьохгрошової опери". У цьому ж ключі ставить питання і П'єр Бурдьє на перших сторінках «Злиденності світу»: "Як не хвилюватися, роблячи приватні світи публічними, вказуючи читачам ті конфіденційні твердження, які висловлювалися в контексті довірливих стосунків віч-на-віч? [...] "Не плач, не насміхайся - розумій" Соціологам немає

Подібне завдання ставив Кен Лоуч у одному зі своїх перших фільмів «Кеті, повернись додому». Щоб заохотити глядачів до критичного аналізу житлових проблем у Великобританії наприкінці шістдесятих років, він змалював історію родини, яка, не маючи власного житла, мусила шукати притулку у родичів, у аварійному будинку, у циганському таборі, у нічліжці і навіть на вокзалі (після цих поневірянь Кеті було позбавлено батьківських прав). Періодично голос за кадром переривав цю історію і називав цифри: наскільки скоротилося соціальне будівництво, скільки необхідно чекати, щоб отримати житло від держави тощо⁶.

жодного сенсу посилається на цей принцип Спінози, якщо вони неспроможні застосувати його на практиці. Але як надати читачеві засоби для розуміння - яке полягає у сприйнятті людей, якими вони є - окрім як вказавши на теоретичні інструменти, завдяки яким можна здійснити систематичний пошук причин, чому ці люди є саме такими, як є? Як уникнути ситуації, коли інтерв'ю і його аналітичний пролог сприймаються як історія хвороби і діагноз?» (Bourdieu et al. 1999: 1).

6 Фільм побачила третина британців, він набув неабиякого розголосу і став причиною створення благодійної організації "Shelter". Втім, сам Лоуч лишився незадоволеним, що єдиним суттєвим наслідком його фільму було створення благодійної

Буденний досвід проживання в аварійному будинку

У статті Захарченко, Крот, Пирогової і Рождественської, опублікованої у цьому номері «Спільного», ми дізнаємося про умови проживання в аварійних будинках Києва, а також про статистику незадовільних житлових умов мільйонів українців. Фото з вулиці Гоголівської якраз можуть слугувати ілюстрацією цих умов: усі комунікації в домі вже давно вийшли з ладу; стелі, підлоги і стіни прогнили, покрилися грибок і можуть розвалитися будь-якої миті; декілька родин проживає у комунальних квартирах в умовах перенаселення. Після того, як на одну з жінок уночі обвалилася стеля і зламала їй ключицю, мешканці встановили над ліжками саморобні дахи для захисту. Також вони регулярно перевіряють стелю на наявність нових тріщин і підпирають палицями там, де вона ризикує обвалитися. Навіть найбуденніші домашні обов'язки часто становлять труднощі: необхідно похалцем приймати душ, зі страхом, що будь-коли можуть відімкнути воду; слід якнайшвидше підніматися

організації, - оскільки режисер прагнув значно радикальніших змін.

на горище, тільки-но починається дощ, і розставляти відра у місцях, де протікає дах, щоб не залило квартири і під'їзд. «Буденне життя є важливим завдяки позірній скромності його повторювальних ритмів,» - писав Франко Ферраротті⁷. Приділяючи цим щоденним, повторюваним діям (сон, приготування їжі, прання одягу тощо) ту ж увагу, яку "певна традиція прочитання резервує для найвищих форм поезії і філософії" (Bourdieu et al. 1999: 624), ми стаємо свідомими соціального страждання, яке є наслідком неогляду і байдужості міської влади та цілковитої залежності від функціонування житлового ринку.

На фото ми бачимо людей, чії біографії надто тісно переплетені з умовами існування. Їхнє життя, їхні звички склалися не стільки з особистих вполювань, як радше з обмежень чи обов'язків, які на них накладав цей будинок. Один із кадрів показує помешкання, захаращене коробками, бо кімната, де мали стояти шафи з речами, стала непридатною для життя - стіни там протікають і покриті небезпечним грибок, стеля обвалюється. Мешканці сподіваються на виселення і не поспішають знайти для речей нове місце. З їхніх розповідей можна дізнатися, як від них відверталися знайомі чи близькі їм люди, тількино бачили умови їхнього проживання. Самотність, повна відсутність чи крайня рідкість гостей є також невід'ємними рисами цього побуту, як і його небезпечність. На фотографіях майже неможливо показати, до якої міри важкі життєві умови створюють біографію, до якої міри вони здатні насичити життя. Саме тому, можливо, фотограф намагалася показати мешканців у їхньому стосунку до будинку, на його

7 Ферраротті підсумовує, що найменш значущі деталі і найанімічніші обличчя «несуть у собі знак часу і визначають історію і культуру», цитуючи слова Діани Арбус: «Я справді вважаю, що є речі, які ніхто б і не побачив, якби я їх не фотографувала» (Ferrarotti, 1993: 92). Про це ж пише і Бурдьє: «В молодості та впродовж моєї соціальної траєкторії, коли я (як і всі люди із вертикальною соціальною мобільністю) пройшов через дуже різні соціальні умови, я зняв цілу серію уявних фотографій, які зараз містять мої соціологічні праці. Флобер казав: «Я хотів би прожити всі життя». Це те, чого я теж хотів би - пережити всі людські досвіди. Я помітив, що однією з найбільших винагород, яку дає професія соціолога, є можливість проникати в життя інших людей. (...) У буденному житті, я не постійно займаюсь соціологією, а просто між іншим роблю соціальні «знімки», які використовую та розвиваю згодом. Думаю, що частина з того, що називають «інтуїцією» (яка слугує фундаментом для багатьох гіпотез та аналізів), формується на тих світлинах, часто на дуже старих. З цього погляду, робота соціолога подібна до роботи письменника (особисто мені на думку спадає Пруст). Наше завдання полягає у створенні доступу до життєвих досвідів та їх поясненні; доступу до тих досвідів - загальних чи конкретних - які зазвичай залишаються поза увагою. (Bourdieu and Wacquant 1992: 204)

ті, показати їхнє оточення як певну сторону їхніх особистостей.

У своєму ліричному есеї «Поетика простору» Гастон Балшяр пише: «Якби мене попросили назвати основну перевагу дому, я б відповів: дім надає притулок мріям, захищає мрійника, дозволяє мріяти у мирі»⁸. «Я народилася сліпою, але з часом навчилася бачити. Спершу цей будинок видавався мені просто руїною, але я знаю, що колись він був синагогою, а потім дитбудинком і я починаю любити його,» - говорить одна з мешканок будинку на Гоголівській. Світлина дому, який люблять, різко контрастують з

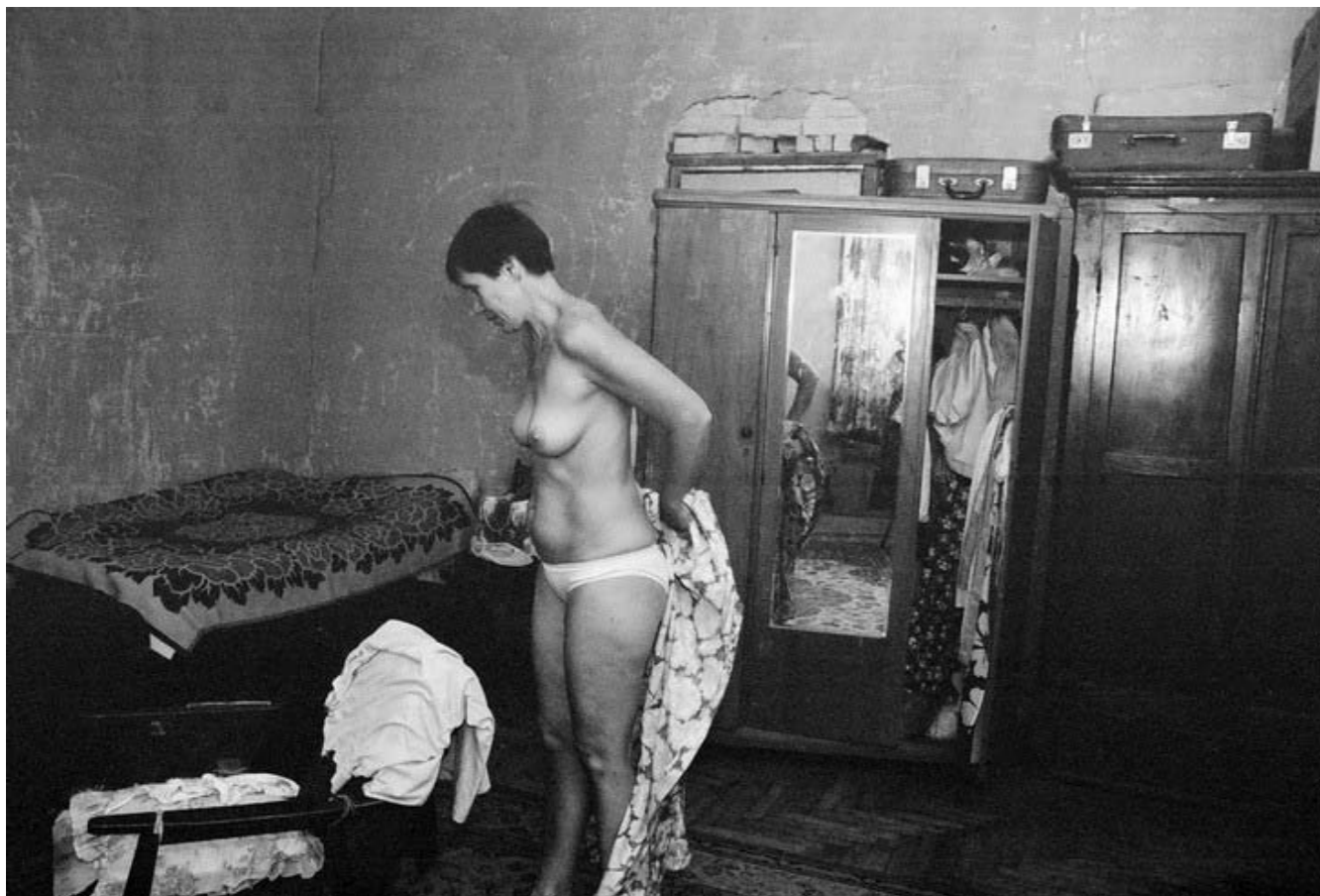

трагічними наративами руйнування житла, хоч і не суперечать їм. Словами Башляра, вони є зображеннями «обжитого простору», що «містять у собі сутність поняття дому». Поетичні слова Башляра мають і політичне значення у суспільстві, де так багато людей позбавлені права на житло. Як зазначає Джон Стіглоу у передмові до англійського видання Башлярової книги (Bachelard 1994), «наполегливість, з якою він повторює, що людям потрібне житло, щоб мріяти і уявляти, залишається одним з найзворушливіших і найпереконливіших аргументів західної філософії».

Структурний контекст руйнування життєвого простору

Які конкретні соціо-історичні умови призводять до руйнування домівок цих людей? Використовуючи

8 Для прикладу Башляр описує дитячі малюнки домівок, що віддзеркалюють їхній психологічний стан: якщо дитина щаслива, то дім уособлюватиме безпеку, тепло, двері, що відчиняються, тоді як на малюнках дітей, що пережили війну чи інший травматичний досвід, дім часто постає вузьким, холодним і зачиненим.

індуктивний підхід, ми переходимо від конкретного життєвого досвіду до ширших соціальних тенденцій. Можливо, люди змушені жити в таких умовах, бо в Києві недостатньо житла для усіх, хто його потребує? Джон Сілінс пише, що в СРСР амбіційну мету позбутися квартирної черги до 1980 року не було виконано: навпаки, кількість осіб у черзі зростала, молоді сім'ї змушені були чекати у «тимчасовому житлі» (гуртожитках, будинках барачного типу) роками, а то й десятиліттями, а житло, збудоване до Другої світової війни чи відразу після неї, ставало непридатним для проживання швидше, ніж встигали будувати нове. Міська влада у відповідях мешканцям аварійних будинків також пояснює, що житлового фонду недостатньо, щоб задовольнити їхні законні вимоги.

Однак це пояснення не витримує критики, адже нове житло у Києві будується, а чимало «елітних» новобудов пустують роками після здачі (варто згадати хоча б мікрорайон «Воздвиженка» чи новобудови в центрі міста, де вечорами світяться лише поодинокі вікна, а на багатьох інших висять оголошення «оренда» чи «продаж»). Лише 0.2% українців належать до заможних людей, які за самооцінкою «ні в чому не відчують скрути», а 96.5% використовують усі наявні фінансові ресурси на виживання (Кириченко 2010), та водночас ми бачимо, що більше половини

новозбудованого житла належить до «елітного» чи «бізнес-класу», а житло «економкласу» (яке насправді може дозволити собі лише вищий середній клас) за даними компанії «Київжитлоінвест» становить лише 40% (Фокус 2008а). Антимонопольний комітет України ще на початку фінансової кризи висловлював занепокоєння щодо недоступних для населення цін на житло, тоді як за «економічними законами», ціни не повинні зростати, якщо пропозиція перевищує попит (Фокус 2008б).

Описана ситуація типова для ринку житла у капіталістичних суспільствах, де основною функцією будівництва і розвитку міст є інвестування надлишкового капіталу з метою максимізації прибутків, а не реальні потреби населення (високі ціни у київському випадку до кризи були зумовлені зокрема тим, що більшість нових помешкань купували не для проживання, а щоб згодом перепродати за вигіднішу ціну⁹).

9 Таке пояснення зростання цін на житло, незалежно від його реальної вартості, було притаманним до фінансової кризи багатьом українським експертам у сфері нерухомості. Так, Лев Парцлахадзе, голова ради директорів компанії «XXI век», в інтерв'ю журналу «Фокус» (2008в), твердив, що ціни на нерухомість у Києві ростимуть до московського рівня: «Дело в том, что цены зависят не столько от себестоимости строительства,

Міфи про нестачу житла чи неспроможність держави регулювати житловий ринок досить легко розвінчати. На думку Поляков і Гілеян (Polakov and Guillean 2001: 4-9) проблема доступу до житла у капіталістичних суспільствах стосується передовсім бідних, які не можуть дозволити собі сплачувати за житло у ринкових умовах. Адже у більшості країн з ринковою економікою немає фізичної нестачі житла, хоча кількість вільних помешкань, якість і ціна може різнитися залежно від регіону. По-друге, у більшості розвинених країн з ринковою економікою витрати на житло посідають одне з перших місць у бюджеті домогосподарств¹⁰ і є пропорційно значно вищими у домогосподарств з низьким доходом, багатодітних сімей та осіб похилого віку. Якщо бідні тратять понад дві третини свого доходу на задоволення базових потреб у житлі і харчуванні, то для багатших громадян

це не більш ніж третина доходу¹¹. У випадку втрати роботи, хвороби чи інших непередбачуваних витрат бідні можуть виявитися неспроможними платити за житло і опиняться на вулиці¹². Неадекватні житлові умови породжують інші форми маргіналізації та соціальної ексклюзії – проблеми зі здоров'ям і загрози життю, труднощі з улаштуванням на роботу, сімейні конфлікти і домашнє насилля, обмеження соціальних контактів і економію на інших базових потребах (їжі, медичній допомозі і ліках, опіці над дітьми, транспорті, телефонному зв'язку, освіті, засобах домогосподарства, одязі і відпочинку).¹³

По-третє, існує невідповідність між типом житла і типом домогосподарств: економічно вигідніше будувати великі якісні помешкання для родин середнього та вищого класу, а потреби студентів і молоді, що

скільки от спроса. Конечно, никто не будет продавать жилье дешевле себестоимости, но спрос всё же играет ключевую роль. (...) Яркий пример – Москва. Сегодня средняя цена квадратного метра в российской столице – \$4300, а в Киеве – \$2300. И в Москве тоже всё время говорят: цены будут падать, цены будут падать... Тем не менее они не падают.»

10 У південно та східноєвропейських країнах на другому місці після витрат на харчування, у північноєвропейських - на першому.

11 Їхні витрати є нижчими у відносному, але вищими у абсолютному значенні, адже багатші домогосподарства купують дорожчі продукти харчування і мають якісніше і дорожче житло.

12 У США у 1980х роках серед робітників поширеним був вираз «нас усіх відділяє від бездомності лише дві зарплати», адже за даними соціологічних досліджень у випадку втрати роботи чи несподіваних фінансових затрат, бідні американські домогосподарства не змогли б утримувати своє житло більше двох місяців.

13 На це вказує і російська дослідниця Тихонова (2003).

живе окремо від батьків, самотніх осіб похилого віку і бідних домогосподарств не задовольняються повною мірою. Наприклад, у Бельгії, Данії, Німеччині й Франції кожне третє домогосподарство складається з однієї людини, проте лише одне з десяти помешкань має одну або дві кімнати. Ця проблема особливо актуальна для молодих людей, які або сплачують непропорційно великий відсоток свого доходу на житло, або живуть з батьками та іншими родичами в умовах перенаселення (у Греції і Португалії кожне четверте домогосподарство живе в умовах, де на кожного члена припадає менш ніж одна кімната, у країнах Східної Європи ці показники ще вищі, зокрема в Україні – більше половини, за даними ІС НАНУ), що часто призводить до стресу чи навіть домашнього насилля. Перенаселення у Європі має очевидний зв'язок з бідністю: наприкінці ХХ століття воно було проблемою для кожного п'ятого безробітного і для 16% домогосподарств з низьким доходом, і на початку ХХІ століття ці цифри лише зросли.

Поляков і Глеян підсумовують, що «приватний ринок житла не пристосовується спонтанно під потреби слабших – тих, хто має низькі доходи чи соціальні характеристики, що ставлять їх у невідгдане становище. Необхідне державне втручання. У розвинених ринкових економіках Європи політичні рішення і заходи, спрямовані на полегшення доступу до житла, є складовою соціального захисту населення» (Polakov and Guillean 2001: 9). Найважливішими механізмами державного регулювання житлового ринку з метою забезпечення бідних доступним житлом прийнятної якості вони вважають зокрема:

1) законодавчий захист мешканців від раптового зростання цін на оренду, від необґрунтованих виселень, а також від непропорційно високих цін на житло;

2) державне будівництво соціального житла для вразливих категорій, законодавче зобов'язання для приватних будівельних інвесторів виділяти певний відсоток житла у новобудовах державі під соціальне житло;

3) державні кредити молодим сім'ям, кредити або преференційне оподаткування приватним будівельним компаніям, які будують житло для вразливих соціальних категорій;

4) законодавче встановлення верхньої межі щодо відсотку доходу, який домогосподарство може витрачати на житло, субсидії для домогосподарств, що перевищують цю межу.

Що ж стосується Східної Європи та країн колишнього СРСР, то додатковою проблемою є те, що перехід від планової до ринкової економіки призвів до приватизації більшої частини житлового сектору

(квартир і будинків, що раніше перебували у державній чи комунальній власності) і комунальних послуг (опалення, каналізації, постачання електроенергії, води і газу) у поєднанні з корупцією і низькою якістю житла взагалі (Evans 2003: 5). Фреек Спінне-вайн (Spinnenwijn 2003: 6) наголошує на чотирьох взаємопов'язаних проблемах:

1) Звуження ролі держави: приватизація майже всього житлового сектору, що відбулася у два етапи: зміна форми контролю за житловим фондом з державного на муніципальний і передача наявного державного житла у приватну власність людям, що в ньому жили на той момент¹⁴. Муніципальна влада у східноєвропейських країнах зазвичай має суттєвий формальний вплив на житлову політику (виділення земельних ділянок під будівництво, встановлення рівня податків та оренди за житло), але її фінансові ресурси обмежені, і, як наслідок, соціальне житло майже не будується (до того ж, поширеність хабарництва і корупції означає, що навіть те житло, яке будується, не завжди надають тим, хто цього найбільше потребує);

2) Неврівноважена пропорція житла у приватній власності: до 90% населення країн Східної Європи є власниками свого житла, натомість люди, що лише прагнуть придбати житло, зокрема молоді сім'ї, не можуть знайти якісного доступного житла в оренду і не можуть дозволити собі купити власне помешкання. Новозбудоване соціальне житло також часто передається державою у приватну власність громадянам і не залишається у державному чи громадському житловому фонді (що в довгостроковій перспективі дозволило б краще задовольняти потребу населення у доступному житлі);

3) Низька якість наявного житла: більшість помешкань розташовані у панельних будинках радянського періоду і чимало з них або вже непридатні для проживання, або стануть такими у найближчому майбутньому;

4) Недоступність житла: комунальні послуги здебільшого були приватизовані й стали значно дорожчими; ціни на купівлю й оренду житла росли значно швидшими темпами, ніж зарплати; люди змушені жити в умовах перенаселення з родичами чи навіть

14 Швидко приватизація житла на початку 1990-х років мала серйозні негативні наслідки, зокрема нинішню неспроможність влади забезпечити житлом бідні родини (у бюджет не надійшли необхідні кошти аного комуністами у попередніх власників), а також призвела до соціальної сегрегації (більші і кращі помешкання в процесі приватизації отримали родини з так званої «номенклатури»).

чужими людьми через фінансову неспроможність забезпечити собі кращі житлові умови.

Можна описати зміни на ринку житла і радикальніше – не просто як “звуження ролі держави”, “низьку якість житла” чи “подорожчання комунальних платежів”, які констатуємо як даність, як про комерціалізацію житлово-комунальної сфери, яка є процесом (а отже передбачає можливість спротиву). У Росії, як пише Майк Девіс, за радянських часів житло було фактично безкоштовним – на квартплату і комунальні послуги йшло в середньому два-три відсотки доходу домогосподарства. Мешканці міст також могли користатися з єдиної державної інфраструктури централізованого опалення, громадського транспорту, закладів дозвілля за місцем роботи і проживання. Однак наприкінці 1990-х уряд Владіміра Путіна погодився на вимоги Міжнародного Валютного Фонду підняти комунальні послуги до ринкового рівня, незважаючи на пониження рівня доходів більшості росіян:

Тоді ж відбувся масовий занепад, дезінвестування і навіть закриття найнеобхіднішої інфраструктури, а також тих соціальних послуг, що надавалися фабриками і заводами. Як наслідок, старі багатоквартирні будинки і навіть цілі райони чи міста перетворилися на нетрі. Сьогодні для багатьох робітничих житлових районів характерні прорвані труби, перешкожені каналізаційні системи, пошкоджене освітлення і, що найнебезпечніше, – відсутність опалення в зимові місяці. Як наслідок, мільйони бідних росіян страждають від холоду, голоду та ізоляції, що дивним чином нагадують блокаду Ленінграда у Другій світовій війні (Davis, 2006: 167).¹⁵

Перспективи мобілізації

Небажання мешканців миритися з умовами свого життя знаходить вираження у частих зверненнях до органів влади, але ближчий погляд на цю боротьбу вказує на чимало суперечностей і невизначеностей. Мешканці влаштовують поодинокі акції протесту, але не вірять у можливість змін («Я більше не буду спілкуватися з журналістами. Ви – остання. Бо я всіх заведу до мого будинку, вони бачать як я живу, але це ніяк не закінчується. Тому тепер я стала розумнішою і перестаю сподіватися,» - сказала одна з мешканок Євгенії Белорусець. Сама Євгенія так коментує цю

15 Подібно в Угорщині з 1989 по 1994 роки витрати домогосподарств на житло зросли наполовину і продовжували зростати у подальші роки (Polakov and Guillean 2001: 5). Що стосується України, то варто згадати нещодавнє підняття плати за газ для населення на 50% також згідно з вимогами МВФ про підвищення комунальних платежів до ринкової вартості з метою подальшої приватизації комунальної сфери.

ситуацію: «Найважливіше – це відсутність діалогу навіть з районною владою. Взагалі не зрозуміло, чи мають якийсь сенс або вплив висловлювання в пресі, акції протесту, листи. Влада лишається мовчазною і безкінечно далекою. Виникає враження, що ти можеш робити будь-що, але Годо не прийде (бо його нема у твоїй реальності). Маленькі чиновники щось обіцяють, але вони самі не владні над ситуацією. Ось чому мобілізація не є можливою: існує чітке передчуття її марності. Це заважає також і солідаризуватися, бо не зрозуміло, нащо витрачати крихти вільного часу на розмови з сусідами, коли це – порожні мрії. Змін все одно не буде, якщо тільки не прийде якийсь хижак (інвестор), який розмовляє з недосяжними чиновниками їхньою мовою.»)

У своєму дослідженні екологічних проблем в аргентинських нетрях неподалік нафтопереробного комплексу «Шелл», Хав'єр Аєро і Александра Свістун показують, що мешканці нетрів мають наперед підготовлений дискурс для відвідувачів, зосереджуючись на драматичних аспектах проживання у забрудненій місцевості: «мешканці справедливо припускають, що люди ззовні приходять до них, щоб почути про забруднення і про те, як жакливо жити біля нафтопереробного заводу» (Auyero and Swistun, 2009: 13). Євгенія Белорусець зацікавилася долею людей, що живуть в аварійному будинку на вул. Гоголівській, на одній з акцій протесту, організованій спільно з Організацією Марксистів. Тож очевидно, що «наперед підготовленим дискурсом», першим, про що говорили і що показували мешканці, були незадовільні житлові умови (зокрема, вони просили фотографувати ознаки занепаду і руйнування в їхньому домі, щоб принести ці фото на зустрічі з міською владою як докази свого страждання і як виправдання вимог покращити житлові умови). Але найбільші мрії мешканців будинку на Гоголівській лежать у площині “удачі”: або котрийсь із чиновників підпише наказ і вольовим рішенням таки дасть їм нові квартири, або з'явиться приватний інвестор, який викупить їхній дім і запропонує мешканцям нове житло¹⁶. Вони дивуються, чому Євгенія витрачає час і цікавиться людьми, що тут живуть: «Ніхто все-одно ніколи житла нам не дасть».

Подібно Аєро і Свістун показують, що незважаючи на трагічний наратив проживання в небезпечних умовах, серед мешканців спостерігається амбівалентність щодо перспектив успішної мобілізації, вони заплутані і розгублені через ті множинні суперечливі дії політиків, журналістів, лікарів, власників

16 Захарченко, Крот, Пирогова і Рождественська прийшли до подібного висновку.

нафтопереробного заводу та інших соціальних агентів, що змушують мешканців чекати: «Розчарування переповнює їхнє життя, але також і мрії (...) У підсумку усі непорозуміння, непевності, поділи, чутки, обурення і надії змушують мешканців чекати, » – підсумовують вони (Auyero and Swistun 2009: 6)¹⁷.

Мешканці будинку на Гоголівській вже двадцять років чекають на зміни і їм також притаманне це задушливе поєднання розчарування і мрій. «Чекайте, колись квартирна черга дійде і до вас», «чекайте, - коли закінчиться криза, інвестори неодмінно зацікавляться вашим домом», «чекайте, ми розглянемо вашу скаргу і дамо відповідь через місяць»... Додатковим дезорієнтуючим чинником є поєднання чекання і розгубленості з неоліберальними вимогами «брати життя у свої руки», «викручуватися» і «приспосовуватися» самотужки, через що мешканці відчувають сором за те, що вони досі живуть у цьому будинку. Як зазначає Євгенія Белорусець: «Мешканцям аварійного будинку, як і всім іншим громадянам, нав'язуються певні далекі від їхньої реальності ідеї про «якість життя», яку нібито має для себе створити кожен, «хто себе поважає». А якщо ця якість відсутня, то і приводів для поваги до себе менше, чи, навпаки, з'являються приводи для зневаги».

Як зазначає Шеглоф «нам треба не знати, що саме в контексті є важливим, а відкрити це, відкрити щось нове про цей контекст; не привілювати наперед задані соціологічні питання з рубрики "соціальна структура", але віднайти цю структуру у життєвому світі дюдей» (Schegloff 2002: 238). Фотографію можна аналітично поділити на серію вимірів. Першим є «статичний» елемент зображення, який може слугувати ілюстрацією чогось, що ми вже знаємо, хоча на думку Франко Ферраротті ця ілюстративна функція обмежує місію фотографії «змістовно документувати становище людини, беручи до уваги не лише статичне, моментальне, але також рух, динаміку реальності» (Ferrarotti 1993: 82). Так само його не задовольняє і другий вимір, соціо-психологічний, який «інтерпретує значення відповідно до суб'єктивних чи, у кращому разі, міжособистісних координат». Ферраротті надає перевагу третьому, історико-контекстуальному виміру, суб'єкт якого «втрачає своє виключно особисте, специфічне значення, відкриваючи шлях діалектичному синтезу унікального і закономірного». Адже

¹⁷ Оскільки досвід небезпечних умов проживання є соціально сконструйованим, Аєро і Свістун утверджують, що регулярні візити журналістів, які пишуть шокуючі звіти з нетрів, не пропонуючи рішень проблеми, невиконані обіцянки політиків і суперечливі висновки лікарів є прикладами символічного насильства, що робить людей безсилими і зневіреними у можливості колективного протесту.

«те видиме, що лежить на поверхні, приховує невидиме, що його визначає (Bourdieu 1987: 151). Фотографії з Гоголівської протидіють описаним вище неоліберальним тенденціям як у матеріальному вимірі житлової політики, так і у дискурсивному вимірі ідеологічних кліше про індивідуальну відповідальність за незадовільні житлові умови. Вони розвивають критичну здатність побачити «універсальне в сингулярному», цілий соціальний контекст у конкретному зображенні, в історії одного будинку.

Посилання

Andrusz, G., Harloe, M., and Szelenyi, I., 1996. *Cities after socialism: urban and regional change and conflict in post-soviet societies*. Oxford: Blackwell.

Auyero, J. and Swistun, A. 2009. *Flammable: environmental suffering in an Argentine shantytown*. Oxford University Press.

Bachelard, G. 1994. *The poetics of space*. Beacon Press.

Barthes, R. 1972. *Mythologies* London, Paladin.

Becker, H. 1974. *Photography and Sociology. Studies in the Anthropology of Visual Communication, No.1*.

Bertolt Brecht. *Brecht on Theatre*. New York: Hill & Yang, 1964.

Bourdieu, P. 1999. *On Television*. NY: New Press.

Bourdieu, P. et al. 1999. *The weight of the world: social suffering in a contemporary society*. Cambridge: Polity.

Bourdieu, P. and Wacquant, L. 1992. *An invitation to reflexive sociology*. University of Chicago press. 1992.

Bourdieu, P. 1987. *Choses dites*. Paris : Minuit.

Davis, M., 2006. *The planet of slums*. London: Verso.

Evans, J. 2003. *Building partnerships in the fight against homelessness*. // *Homeless in Europe*. Spring 2003. FEANTSA.

Ferrarotti, F. 1993. *Culture and photography: reading sociology through a lens. International Journal of Politics, Culture and Society, Vol.7, No.1, pp.75-95*.

Lange, D., Taylor, C. 2000. *An American exodus: landscape of human erosion*. Jean-Michel Place Eds.

Polakov, V. and Guilleau, C. (eds) 2001. *International perspectives on homelessness*. Westport, CT and London: Greenwood Press.

Schegloff, E. 2002. *Reflections on talk and social structure*. In: Weinberg, D. (ed.) *Qualitative research methods*. Oxford: Blackwell. pp.221-243.

Sillince, J., 1990. *Housing Policies in Eastern Europe and the Soviet Union*. London: Routledge.

Sontag, S. 1973. *On photography*. NY: Rosetta Books.

Spinnenwijn, F. 2003 *Access to housing in accession states: what are the key challenges?* // *Homeless in Europe*. Spring 2003. FEANTSA

Города и области Украины, 2010. Алчевская трагедия. Доступ 10.09.2010 за адресою: <http://ukrainian.su/goroda-luganskoy-oblasti/alchevsk.html>.

Кириченко, І. 2010. Українська подоба капіталізму: життя в економ-варіанті. *Дзеркало тижня* № 27 (807) 17 липня – 6 серпня.

Тихонова Н. 2003. Феномен социальной эксклюзии в условиях России. // *Мир России*. 2003. Т. XII. № 1. С.

36-84. Доступ з <http://www.ecsocman.edu.ru/mirros/msg/101649.html>. - Журнал «Мир России»

«Фокус». 2008а. В погоне за прибылью застройщики экономят на отделке новых квартир и инфраструктуре домов. <http://focus.ua/economy/19947> 21.05.08

«Фокус» 2008б. В Антимонопольном комитете не понимают, почему жилье не дешевеет <http://focus.ua/economy/28351> 23.10.08

«Фокус» 2008в. «Недвижимость будет дорожать» <http://focus.ua/economy/16029>

Post-soviet cities are often associated with depressing images of dull panel houses, overcrowded communal flats and crumbling infrastructure. However, numerous reports and grim images of inadequate housing conditions in this region leave several important aspects of the problem unexamined. First of all, housing problems are presented either as Soviet heritage (overcrowding, housing of low quality) or as an unfortunate side-effect of the transition period (rapid changes in legislation, low rates of construction of social housing during the 1990s-2000s). In this perspective the 'housing question' is seen as something temporary to be overcome by wise urban planning strategies, and no attempt is made to analyze the logic inherent to the functioning of the housing market in a capitalist society of the economic semi-periphery. Second of all, little effort is made to describe the everyday experiences of people living in dilapidated housing. In order to fill these gaps this paper analyzes a photographic project of a run-down house in Kyiv and its residents, conducted by Yevgenia Beloruset. I focus on such issues as: challenges to documentary photography in portraying everyday experiences of living in a dilapidated house, structural causes of the process of deterioration of people's homes and state's inability to defend their right to decent housing, as well as perspectives of residents' mobilization.wu